

Foglalkoztatási-gazdasági együttműködések és szolgáltatások fejlesztése Fejér megyében című, TOP-5.1.1-15-FE1-2016-00001 azonosítószámú projekt keretében készült műhelytanulmány

Mezőföldi tanulmányok 12.

2021. december 30.

Mezőföld, mint organikus térség lehatárolása

Prof. Dr. Kulcsár László

- A térségi lehatárolás különböző megközelítései -

Prof. Dr. Kulcsár László

A határok esetében egyvalami állandó: a változás
Kolossov - Scott (2013)

Bevezetés

Egy térség határainak megállapítása régóta a társadalmi-gazdasági és politikai érdeklődés középpontjában áll. A különböző természeti adottságok többé-kevésbé állandónak tűnnek, mint a lehatárolást segítő tényezők, de a hozzájuk köthető érdekszférák folytonos területi mozgásban vannak. Az eltérő nézőpontok különböző kulturális, gazdasági sajátosságokat jelenítenek meg, melyek térségi rádiusza is eltérő, határaik adott esetben csak részben esnek egybe. Ha tehát *Mezőföldet* mint organikus egységet vesszük vizsgálat alá, nem szabad csak egyféle lehatárolásban gondolkodni, mert akkor éppen az organikus jellegét tennénk zárójelbe.

Nyilvánvaló tehát, hogy *Mezőföld*, mint térség lehatárolása több tudományág különböző szemlélete alapján történhet, amely szemléletek bizonyos mértékig eltérő eredményekkel járnak.

Még egy lényeges szempontot meg kell említenünk, mégpedig a közigazgatási szempontú megközelítést, amely sok esetben nem követi, vagy csak részben az előbb felsorolt jellegzetességeket, viszont az igazgatási beosztás mentén az adatok könnyebben hozzáférhetők. Hozzáteve természetesen azt is, hogy a fejlesztési elképzelések, koncepciók is gyakran a közigazgatási határokat követik.

A lehatárolás egy térség esetében túl az egyes horizontális dimenziókon, rendelkezik egy vertikális, ha úgy tetszik egy történeti dimenzióval is, ami szoros kapcsolatban van a térség kialakulásának, változásainak organikus jellegével. Elég itt csak a kulturális, néprajzi vonatkozásokra, vagy a természetföldrajzi jellegzetességekre gondolni. Természetesen nem minden változás, amely a lehatárolással kapcsolatban megnyilvánul, organikus jellegű. Vannak olyan érdektörekvések, amelyek érvényesítése felülírja az organikus fejlődés lehetőségeit.

Azt is látnunk kell, hogy egy térség esetében a jelenleg megismert helyzet nem egy jó, vagy rossz beavatkozás eredménye. A beavatkozás jellege, vagy éppen elmaradása egyaránt egy történetileg bejárt út következménye. Maguk a térséget érintő természet-gazdaságföldrajzi beavatkozások, politikai és gazdasági döntések olyan folyamatokat indítanak el, amelyek nem egyszerűen csak megváltoztatják a térség társadalmi szerkezetét, hanem hatnak annak hatáira, jellegzetességeire is. A *Mezőföld* számos térségi jellemző mentén nem egységes térség. Sem közigazgatási szempontból, sem turisztikai adottságait illetően, sem pedig társadalmi, demográfiai helyzetét tekintve nem homogén. Lényeges különbségek vannak az északi, a Balaton közeli, Székesfehérvár agglomerációjába tartozó területe és a középső, valamint a déli

térség között. Még természetföldrajzi szempontból tekinthető leginkább egységes tájnak, bár ebből a szempontból is komoly tagolásokat láttat a szakirodalom.

Az az elmélet, amely segítségével elvégezzük egy térség, jelen esetben a *Mezőföld* lehatárolásának igen összetett feladatát, eddig kevésbé ismert és gyakorolt elemzési mód Magyarországon annak ellenére, hogy az elmélet inspirációját adó tanulmány több mint harminc éves (Deleuze és Guatarri 1980 majd később DeLanda 2006). Az általuk kifejlesztett elmélet (*Assemblage Theory*) egyik *adaptációja* segítségével – *dinamikus társadalmi térelmélet* – tárgyaljuk a térségi lehatárolás lehetőségeit. Az elmélet értelmezésében a szakirodalom mellett (Anderson - McFarlane 2011; Anderson et al. 2012; Nail 2017; Turker – Murphy 2021) komoly segítséget jelentett Lantos Zoltán eddig még kéziratban lévő tanulmánya (Lantos 2020). Ennek a „bottom-up” megközelítésnek alkalmazásával képesek vagyunk egyszerre, egymásra gyakorolt hatásában vizsgálni a heterogén térségi jellegzetességeket, azok dinamikus mozgását függetlenül attól, hogy természettudományi, közgazdaságtudományi, vagy társadalomtudományi szemlélettel rendelkeznek. Ahogy Dowey et al. (2018) megállapították, az elmélet keretében nem egyszerűen csak leírják egy térség jellegzetességeit, hanem összefüggéseket keresnek azok között. Nevezhetnénk „patchwork” elméletnek is, amennyiben különböző nagyságú, anyagú és színű elemek szerepelnek együtt, de ebben az esetben elhalványulna a dinamika, az elméletnek az a tulajdonsága, miszerint az egyes elemek nagysága időben változik, s hasonlóképpen változik összekapcsolódásuk, viszonyuk jellege is.

A tanulmány a fenti gondolatok jegyében mutatja meg a *Mezőföld* térségi lehatárolásainak lehetséges útjait, dilemmáit.

Elméleti kiindulópontok

Elsőként azokat a legfontosabb dimenziókat vesszük sorra, amelyek egy térség lehatárolásánál, belső viszonyainak alakulásánál elengedhetetlenek. Nem törekszünk a teljességre, csupán a legfontosabbakat említjük. Egy terület, egy térség lehatárolása két egymásba fonódó megközelítés alkalmazásával történhet meg bármely dimenzióról legyen szó. Ez egyfelől a „határ”, a téralkotás, vagy tér konstrukciója másfelől pedig a konstruált térben végbemenő „minőségi” folyamatokhoz kapcsolódó értelmezéseket jelenti, amelyek a térség sajátosságait adják.

1. táblázat A dinamikus társadalmi térelmélet alapvető szerkezete és mozgásai

Hatások	Diszciplínák	Dimenziók/skálák	Relációk	Mozgások
Külső folyamatok, amelyek stabilizálják, vagy instabilizálják, megváltoztatják a belső viszonyokat	- történettudomány - demográfia - kulturális - antropológia, néprajz - gazdaságtudomány - környezettudomány - regionális tudomány	- népességdinamika - munkaerőhelyzet - közösségi élet - környezetvédelem - az erőforrásokhoz való hozzáférés - közigazgatás - helyi politika - vállalkozás - fejlesztés - oktatás - kulturális - tevékenységek - hagyományok - örökségvédelem	Az egyes skálák közötti viszonyok és azok változásai	- stabilitás - instabilitás - a térségi konstrukció kialakulása - a tér kialakult konstrukciójának megváltozása
Belső folyamatok, amelyek a térség belső viszonyait alakítják.	- turizmus - agrártudomány - szociológia			
Hasonlóképpen lehet stabilizáló vagy instabilizáló szerepük	- igazgatóstudomány - politikatudomány			

Forrás: Saját szerkesztés

Mindkét kategóriára (határ, minőség) hatnak a külső és belső hatások, azaz egyfelől az állami, politikai, gazdasági folyamatok, másrészt egy adott területen belüli viszonyok változásai. Az eltérő tudományági megközelítések mindegyike releváns minden térség esetében és azok alapján kialakuló skálák adják a térség jellegzetességeit. A jellegzetességek közötti viszonyok konstruálják az adott térből a vizsgált térséget. Mindezek hatása következtében alakul a térség stabilitása vagy a stabilitás gyengülése, felbomlása, s később az új viszonyrendszerben kialakuló új stabilitás.

A határ, vagyis a tér konstrukciója mellett a minőségi ismérvekre vonatkozó skáláknak van jelentős szerepe a térség jellemzésében. Egy minőségi jellemző, például a fejlettség, elmaradottság, kulturális, demográfiai dinamikai sajátosságok, a kulcsfontosságú szereplők közötti viszonyok, a természeti körülmények adta előnyök, vagy hátrányok stb. magukhoz kötik a „határ” kérdését is. Hol van e sajátossággal bíró terület határa? Nem egyszerű a válasz. Ha a „határ” oldaláról közelítjük meg témánkat, akkor különféle tudományok értékeléséhez kapcsolódunk. Így például a természetföldrajz, a társadalomföldrajz, a közigazgatástudomány, a mezőgazdaságtudomány, a közlekedéstudomány, a regionális tudomány, a néprajz elemzéseivel találkozhatunk, amelyek mindegyike bizonyos mértékig a „határ” megrajzolására törekszik, ami egyben meghatározza azt is, ami már nem tartozik oda, kívül esik a határon. Egymásról azonban ritkán vesznek tudomást. E területen a domináns pozícióban lévő regionális tudomány elemzései, például Pénzes (2014: 5), felhívják a figyelmet, hogy „a térségek karaktere, területi kiterjedése dinamikusan változik”, s Pénzes azt is megjegyzi, hogy ebben a politikai folyamatoknak nagy szerepe van, de elemzése megmarad a regionális gazdaság

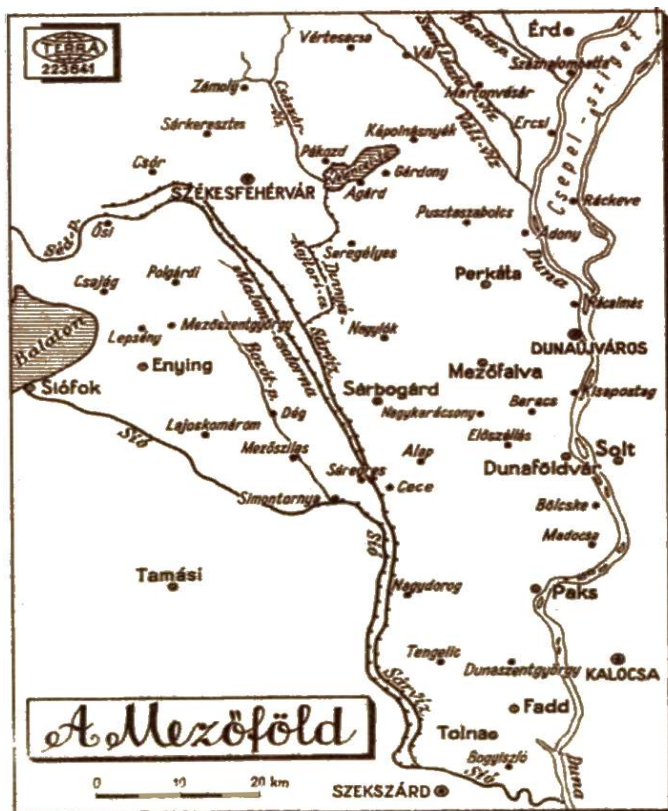
tudomány keretein belül, s nem kapcsolódik a többi tudományágak megközelítéséhez, eredményeihez. Úgy tűnik tehát, hogy a különböző tudományok képviselői a saját „malmukban őrölik saját búzájukat.” A korábban felsorolt tudományágak szerinti területi jellemzők bonyolult együttese természetesen nem állandó. Egyik-másik kisebb vagy nagyobb változást mutat, de nem egyforma mérték (skála) szerint mozognak időben és térben. A *dinamikus társadalmi térelmélet* szerint tehát konstruálódik egy térség, de nem marad mozdulatlan. A társadalmi, gazdasági, természeti stb. folyamatok, a külső vagy belső hatások idővel megbontják a kialakult teret, jellegüket megváltoztathatják, egyes dimenziókat felerősítenek, mások kevésbé jelentőssé válnak a térségben, amelynek így akár a határa is megváltozik, de a „minősége” biztosan. A „minőség”-et Turker és Murphy (2021) szerint egy térségben alapvetően három tényező alakítja: (1) az erőforrások és azok korlátjai, az ahogyan (2) a jelentős szereplők befolyásolják az egyes dimenziók közötti viszonyokat és a (3) stabilitáshoz, valamint az instabilitáshoz vezető változások, folyamatok. A későbbiekben példákkal illusztráljuk az elmélet gyakorlati alkalmazhatóságát. Nézzük tehát először a „határ” fogalmához kapcsolódó értelmezéseket.

A határ

Egy térség határa maga is többféleképpen értelmezhető. Ezeket az értelmezéseket, amelyek a tér egy-egy sajátos szemléletéhez, koncepciójához köthetők, egy-egy skálának megfelelően kell elképzelnünk. A skálák terjedelme más és más, dinamikájukat időbeli változásaik adják, amelyek szintén eltérők. Például egy térség határát ott is érzékelhetjük, ahol egyfajta politikai megközelítés még érezteti hatását. Más nézőpontból pedig a táj jellege és annak változása mutatja meg a határt, például a természetföldrajz művelői szerint. A közigazgatási határ úgyszintén más léptékek (skála) alapján szerveződik, ahol nagy szerepe van nemcsak a politikai, hanem a történeti mozgásoknak is. Ha egy térség kohézióját meg akarjuk bontani, akkor például átrendezzük a közigazgatási határait, lásd Szlovákia vagy Románia esetét. Más skálán változnak ugyanabban a térségben a demográfiai folyamatok, mint például a néprajzi sajátosságok, amelyek mind határképző ismérvek lehetnek. Esetünkben praktikus szempontok miatt a leggyakoribb és a legismertebb

(1) a politikai, adminisztratív, közigazgatási határ fogalma.

Valóban, akkor járunk a legkényelmesebb úton, ha ezt vesszük alapul, mivel a rendelkezésre álló adatbázisok túlnyomó többsége is ezen a kereten belül szerveződik, s maguk az elemzés módjai és fejlesztés tevékenységei is itt járnak kitaposott úton, de az egyes szervezetek működési köre is kisebb-nagyobb mértékben közigazgatási határokhoz kötődik. A LEADER helyi akciócsoportok például jól követik a Mezőföld ilyen tagozódását. A közigazgatási határok

1. térkép Mezőföld egyik ábrázolása.
<http://dunaujvarosmesel.hu/2019/06/30/mezofold/>

némely államban rendkívül merev hierarchiába szerveződnek. Ez nem jelent ugyan változatlanságot, de ellenáll e hierarchiát megbontani kívánó törekvéseknek. A települések „szabad társulásának” lehetősége, amely Magyarországon az előcsatlakozási időszakban (SAPARD) megvolt (bár már akkor is nagy vitákat keltett), lehetővé tette például, hogy az addig domináns, az erőforrásokat uraló és azokat sokszor elszívó települést akár ki is hagyják az összefogásból (ez történt például annak idején Zalaszentgrót esetében). A társulások szabadságát

később azonban jelentősen korlátozták, majd szinte teljesen megszüntették, s visszaállt a korábbi „megszokott” rendszer. Ennek a folyamatnak alapos elemzését adta Nemes Nagy József (2009). Mégsem ilyen egyszerű azonban a helyzet. Változások a közigazgatási határban továbbra is történtek, legfeljebb a döntési kompetenciák jellege és szintje került a közigazgatási hierarchia magasabb szintjére. Mint tanulmányunk mottójában olvasható, a határok esetében csak a *változás* az egyetlen állandó tényező, de azok a folyamatok, amelyek a változást megalapozzák, eseteként kikényszerítik, eltérő formákban és eltérő ideológiák mentén jelennek meg.

Könnyű ehhez a folyamathoz kapcsolódó történelmi példákat hozni egészen az ókortól napjainkig. Nemcsak az erőszakos és nem annyira az erőszakra épülő határmozgásokat hozhatjuk fel példának, hanem megemlíthetjük a közigazgatási határváltozásokat Magyarországon belül is, például a járások, megyék, települések adminisztratív határainak

változásait (*Mezőföld* egy részét például 1954-ben csatolták Veszprém megyétől Fejér megyéhez), ami sok esetben megnehezíti a komparatív elemzéseket készítők dolgát. De, ami ennél fontosabb, kisebb vagy nagyobb mértékben átrajzolja egy adminisztratív terület *erőforrás-térképét*, az ott élő népesség körülményeit (Kulcsár 2017). Valamilyen hivatal, ami eddig közel volt, most messzebbre kerülhet, nemcsak távolságban, de időben is, vagy éppen fordítva. Az egyes igazgatási szintek hatáskörének megváltozása magát a hatáskörrel rendelkező hivatalt is távolabbra helyezteti a korábbinál, így egyes térségek periférikus helyzetét eredményezi, vagy azt erősíti. Egy település funkcionális kiüresedése pedig migrációs folyamatot indíthat be, ami jó példa *a dinamikus társadalmi térelmélet* különböző jellegű dimenziói között lévő kölcsönhatásra.

A nemzetközi forrásközpontok is a közigazgatási határokat létesítik előnybe, ezzel érzékeltetik a földrajzi elhelyezkedés fontosságát, mint pl. az Interreg programok esetében láthatjuk, amikor pályázataikat kiírják, s különböző hatósági iratok benyújtását is kérik, amelyek igazolják egy területhez való tartozást. Közigazgatási határokhoz igazodik az egyes települések társadalmi-gazdasági fejlettségére vonatkozó támogatási rendszer is, amelyben különböző indikátorok eltérő támogatást, forráselérést tesznek lehetővé, míg másokat kizárnak abból.

Egy térségben a térségen belül az adott települések határai is változhatnak, sőt a közigazgatási besorolás megváltozásával a települések helyzete is módosul. Például egy terület besorolása is

2.térkép

<https://www.ksh.hu/doc.s/teruletiatasz/jaraso>

változhat külterületből belterületté, ami további gazdasági, népességi stb. mozgásokat indíthat el. Ugyanúgy a közigazgatási státus megváltozása átrendezheti a térségen belüli erőviszonyokat, például a várossá való minősítés esetében (Kulcsár J. (2008), Kulcsár J. – Domokos 2005). Átalakulhatnak továbbá a választási körzetek is, s ez a módosulás a hozzá kapcsolódó politikai érdekérvényesítés eredményességét befolyásolhatja (egy újabb szempont (skála) a dinamikus térelmélet alkalmazásához). A közigazgatási, vagy politikai jellegű térség lehatárolás által okozott gondok nem merülnek ki a határok dinamikus jellegében. Felmerül az *együttműködés* kérdése is. A térség fontos szereplői, mint korábban jeleztük Turker és Murphy alapján, erőteljesen befolyásolhatják az egyes dimenziók közötti viszonyokat. Az együttműködés történhet forrásszerzési alapon, kapcsolatok, befolyás és érdekviszonyok alapján, gazdasági szektorok szerint, kulturális közös jellemzőknek, tradícióknak megfelelően. Láthatóan tehát az

egyszerűnek mondott közigazgatás alapú térség határok sem mentesek minden problémától. Az 2. térképrészleten látható, hogy a megyei közigazgatási határ például kettémetszi Dél - Mezőföld területét, hiszen az enyingi és sárbogárdi járás Fejér megyéhez, a tamási és paksi járás Tolna megyéhez tartozik. Ebben az esetben tehát a közigazgatási hierarchiában is eltérő szinten lévő területek alkotják a *Dél - Mezőföld* néven jelzett tájat. Nemcsak megyehatárokkal kell számolni a közigazgatási lehatárolásnál, hanem mint a térképen látható, a megyén belüli járás határokkal is. Mivel azonban a térségi, vagy területi szuverenitás a települések esetében is korlátozott, a Mezőföld mint integritás esetében pedig valószínűleg egyáltalán nincs, így a szuverenitáson, vagy a szubszidiaritáson alapuló lehatárolás más dimenzióba kerül át. A közigazgatási dimenzió összefüggése a lehatárolás kérdésével ebből fakadóan bizonyos kompromisszumok felismerését és eseteként elfogadását is jelentheti. Természetesen azt is jelentheti, hogy a fontos térségi szereplők együttműködésre törekcszenek, de azt is, hogy nem és megmaradnak egy közigazgatási (megye, járás, település) határon belül.

A közigazgatási határok mellett léteznek az úgynevezett

(2) *mentális határok,*

amelyek meghatározzák a mezőföldi identitás által körül rajzolt területet, már ha létezik egy ilyen identitás. Érdekes adalék e kérdéshez, hogy a Herder díjas magyar néprajztudós Gunda Béla (1911-1994) a térségben végzett egyik gyűjtő útján megjegyezte, hogy a *Mezőföld* tájnevet az ott élők nem ismerik (Gunda 1933). Lukács László (1993) ellenkezőleg vélekedik, szerinte a *Mezőföld* tájnév széles körben ismert volt már régen is. A lényeg azonban nem ott van, hogy magát az elnevezést mennyire ismerik. Az ismertség alakulásában jelentős szerepet kaphat az, hogy a hivatalos iratok, a sajtó milyen gyakran használja a kérdéses elnevezést. A lényeg a mentális határ kérdésénél, hogy saját helyük meghatározásánál az emberek számára jelent-e valamit a *Mezőföld* elnevezés. Az viszont bizonyos, hogy maga a mentális határ sem létezhet bizonyos szintű és tartalmú identitás nélkül. Newman és Paasi (1998) közel negyedszázada már megállapították, hogy az identitás és a mentális határ szorosan összefüggenek. Mentális határ nincs identitás nélkül. Minél erősebb a térségi identitás, annál határozottabban rajzolódnak ki a térség mentális határai. Ez az összefüggés érvényes egy nemzeti kisebbség esetében éppúgy, mint egy kisebb térség, akár egy település esetében is (Hardi 2009). Ugyanis, ha az identitás hiányzik, ebben az esetben nem tudnánk meghatározni a „mi” és az „ők” között húzódó határt. A mentális határ alapja lehet nemzetiségi, etnikai, kulturális identitás, ami az esetek nagy részében ugyan csak a tudatunkban létezik. Akár átnyúlhat országhatárokon is, vagy megyei, járási határokon is. A tudati jellege azonban nem jelenti azt, hogy nincs jelentősége.

Megmutatkozhat magatartásokban, szimbolikus cselekedetekben. Adott esetben akár egy településen belül is megtalálható (szegregációk esetében, vagy régen az alvég- felvég közötti ellentétekben) a társadalmi különbségekben. Az eltérő kultúra, az eltérő vallás az ókortól kezdve táplálta a területi szegregációs törekvéseket. Kijelölte a mentális határsávokat, amelyek sok esetben valóságos politikai határrá merevedtek. Témánk esetében, a Mezőföld vonatkozásában legalábbis kétséges, hogy létezik-e az egész területet, vagy csak akár a *Mezőföld* déli részét (járásait: enyingi, sárbogárdi, tamási, paksi) átfogó mentális határ. Annál is inkább, mert különböző térségekben az identitás jellegétől és erősségétől függően máshol található a határvonalak (egy újabb skála). Inkább arról lehet szó, hogy a térség mentális térképe több mozaikból tevődik össze, amelyet régi és mai folyamatok alakítanak. Egy terület esetében a mentális határnak azért van jelentősége, mert a közös identitás együttműködést könnyít meg és szolidaritást eredményezhet (Kulcsár 2020). A települési, térségi identitás erősítése tehát közvetlenül is támogatja a közös cselekvést. Ez pedig nem elhanyagolható tényező, ha a fejlesztésekről van szó. Szorosan kapcsolódik az identitás és a mentális határ kérdéséhez a térségi lehatárolás egy másik dimenziója,

(3) a kulturális határ

kérdése. A kulturális határ, mint a neve is mutatja, közös kulturális tényezők elterjedésére utal. Ez már könnyebben megfogható mint a mentális határ, mert sajátos térségi reprezentációkban ölt testet, míg a mentális határ a tudatban létezik, bár nem kevés esetben különböző szimbólumokkal reprezentálják összetartozásukat vagy igényeiket egy területre, például a „szimbolikus térfoglalás” útján (zászló kitűzése, emlékmű elhelyezése, a település nevének rovásírással való megjelenítése a határon stb.). Bár a kulturális határ könnyebben „megrajzolható”, ennek ellenére azonban a pontos kulturális határt megállapítani egy térség esetében nem könnyű feladat. Meg tudjuk vajon fogalmazni, hogy a kultúra mely elemei segítenének bennünket a *Mezőföld* határainak megállapításában? Segíthetnek ebben a társadalmi, tárgyi, szellemi néprajz jellegzetes vonásai, a kulturális antropológia, a szociológia ismeretanyaga, amely a szokások, az életmódok és az értékek térségi kötődéseit vizsgálják.

Az első tényező, amelyet figyelembe kell venni, a néprajzi lehatárolás. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint „Mezőföld: a Duna, a Velencei-tó, a Fejér megyei Sárrét és a Sió határolta löszös, mély völgyekkel tagolt sík terület Fejér és Tolna megyék területén”. A néprajzi lehatárolás sajátos kulturális jegyek alapján történik, amely felöleli a mindennapi gazdasági és társadalmi életet, szoros kötődésben a természeti adottságokkal és a területen kialakult társadalmi és gazdasági intézményrendszerrel (Lukács 1989, 2009). A Mezőföld elnevezés

körülbelül csak 200 éves, sajátos kultúrája Alföldi gyökerű. Ennek alapján mondhatjuk, hogy a Mezőföld kulturális határa Kelet felé nyitott, a Duna nem jelent kulturális akadályt. Bizonyítja ezt az intenzív időszakos *Mezőföld* felé irányuló migráció az Alföldről és az Északi területekről a 19-20 században, ami részben megteremtette, részben megerősítette az alföldi kultúrát egy nagybirtokrendszer működtető mezőgazdasági térségben. Szociográfiai és néprajzi értelemben is alapvető leírást ad a térségről Illyés Gyula „Puszták népe” c. monográfiája. A migráció döntő jellege mezőgazdasági volt és a mezőföldi nagybirtokos gazdálkodás dominanciája jellemezte. A Duna ebben a vonatkozásban nem játszott különös szerepet.

A második tényező a kulturális határok megállapításánál a társadalmi és gazdasági szerkezetben keresendő. Ezt a minőség kérdésénél vetjük fel erőteljesebben.

(4) a demográfiai határ

jellegzetességei a következőkben nyilvánulnak meg. Elsősorban a demográfiai folyamatokra kell koncentrálni, azaz a demográfiai skálán belül legfontosabb dimenzióra, a népességdinamikai helyzet alakulására (Kulcsár - Obádovics 2016). A népességdinamika alapvetően a természetes szaporodás és a migráció, a vándorlás mutatóiból áll össze. Ez nagyban befolyásolja a térség egész helyzetét, de abban is fontos jelzést ad, hogy a térségen belül a népesség koncentrációja a jellegzetes folyamat, vagy annak ellenkezője. A népességdinamika következménye egyben a demográfiai függőségi viszonyok megváltozása is. Öregszik-e, vagy fiatalodik a népesség, javulnak vagy romlanak az eltartottság jellemző mutatói. Kedvezőtlen népességdinamikai folyamatok, akadályozhatják a térség természeti erőforrásainak hasznosítását. Több példát is említhetünk annak alátámasztására, hogy a demográfiai folyamatok dimenzióját leíró skálán elfoglalt hely változása kedvező, vagy kedvezőtlen változást okoz egy másik skálán. A kedvezőtlen változás a népességdinamikai dimenzióban (skálán) kedvezőtlen változást hozhat a népesség munkaképességének kérdésében, ami viszont a foglalkoztatási és jövedelmi, de az intézményellátottsági dimenziót is nagyban érintheti. Nem beszélve arról, hogy a kulturális határt is megváltoztathatja, mivel egyre nehezebb lesz a térség kulturális arculatát fenntartani. Ami viszont a turizmus skálán hozhat negatív változást. A fenti gondolatokkal szorosan összefügg

(5) a társadalmi struktúra, mint határ

kérdése. Vajon a társadalmi struktúra jellemzői alkothatnak-e térségi határt? A válasz az, hogy igen. Egyes társadalmi csoportok jellemzőbb előfordulása, vagy éppen alacsonyabb aránya betöltheti a határ funkcióját a *Mezőföldön* is. Bár egyáltalán nem biztos, hogy a határ ott húzható meg, mint más dimenziók esetében. Lehetséges, hogy a *Mezőföld* e skála mentén több részre oszlana, s a határ, ha dinamizmusát tekintjük, történetileg is változna. Határképző tényezőként a társadalmi struktúrának azonban komoly szerepe van, de ezt a határt nem úgy kell elképzelnünk, mint egy merev vonalat, inkább, mint a térségi részek hasonlóságának csökkenését. A társadalomtudomány területéről áttérve a gazdaság- és természettudományok területére, a térségi lehatárolás szempontjából

(6) a földrajzi, különösen a természetföldrajzi

megközelítés jelentőségét kell kiemelnünk. Ebben a kérdésben, mint más tudományág esetében sincs teljes egyetértés a szakirodalomban. *Mezőföldet* például Cholnoki Jenő (1929, 2010) a 20. század első harmadában „tökéletlen síkságnak” nevezte, amit véleménye szerint nem szabad az Alföldhöz számítani, egyrészt magassága, másrészt mivel nem feltöltéssel, hanem lepusztulással keletkezett.

Mások viszont az Alföld résztájaként értelmezik *Mezőföldet*. Ez a kérdés máig vita tárgyát

2. térkép Az alföld kiterjedése.

Forrás:

https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:T%C3%A9rkép_Alföldj%C3%A9r%C3%B6vid.png

képezi a szakemberek körében. Varga László Gyula (1980) például átmeneti tájnak nevezi Mezőföldet Dunántúl és az Alföld között. Határait a Duna és a Sió-Kapos völgye között határozta meg, amely területet délen Simontornyától Paksig húzható vonallal lehetne határolni. Az északi határt a Balaton és a Velencei tó között meghúzható vonal jelentheti. Mezőföld alapvetően

négy természetföldrajzi kistájból (északi, keleti, déli és nyugati) áll, amelynek jelentősen eltérő természetföldrajzi szerkezete eltérő lehetőségeket biztosít a még ma is jelentős gazdasági szektor, a mezőgazdaság számára. Összességében *Mezőföld* talaja magas minőséggel rendelkezik, de ez nem jelenti automatikusan a kiemelkedő terméshozamokat, amelyek egyéb természeti, gazdasági és emberi viszonyok miatt területileg differenciáltak és elmaradhatnak a lehetőségektől (Kulcsár V. 1969). A gazdaságföldrajzi, de a közgazdasági szemlélet is

(7) az infrastruktúra és ezen belül a közlekedéshálózat

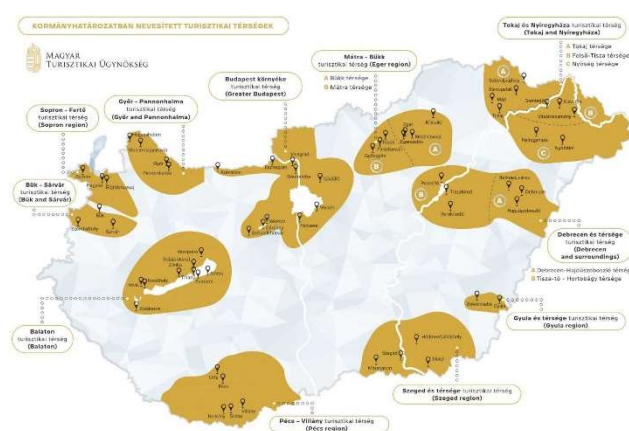
alapján határolja be a térséget. Ennek alapján A következő főbb útvonalak jöhetnek számításba. Legszélesebb metszetben a 62-es és a 65-ös főutak által behatárolt terület jöhet szóba. Ezt a területet a 51-es főút metszi el nyugat-kelet irányban, míg az előző két útvonal délkeleti irányban halad az M7-es autópályától kiindulva. A 62-es főút becsatlakozik az M6-os autópályára és a 6-os főút vonalába. Az úthálózat ilyen szerkezete azt is jelenti, hogy Tamási és Paks városai és térsége kedvezőbb helyzete nem jellemző az enyingi és a sárbogárdi területre. Annak ellenére, hogy a 63-as és a 64-es főút keresztül halad a térségen. A 63-as főút a két megyeközpontot köti össze (Székesfehérvár és Szekszárd), míg a 64-es főút a 61-es főúthoz csatlakozik. Tiner (2006) a Mezőföld kistáj közlekedési viszonyait vegyes közlekedési hálózatként jellemezte, ahol a vasút hálózat és a közúti hálózat egyaránt jelen van, de a közlekedési tengelyek „változatos elhelyezkedése” a jellemző. Az Észak-Déli főútvonalak jelenti a domináns irányt, s ebből a szempontból északi irányban Siófok és Székesfehérvár, déli irányban pedig Szekszárd jelentik a súlypontot. Keleti irányban Dunaújváros és Dunaföldvár hatása érdemel említést. Ezek a nagyvárosok a főközlekedési utak mentén körülzárják a Mezőség területét. Megfogalmazhatjuk, hogy ez a helyzet tipikusan egy belső periféria közlekedéshálózati jellegzetességeivel bír.

A minőség

A határok által konstruált térben a legkülönbébb minőségi folyamatok zajlanak. Ezeknek a folyamatoknak egy jelentős része erős történeti beágyazottsággal rendelkezik. Ha meg akarjuk érteni azt a folyamatot, ami egy térség életének alakulását érinti, azt a kapcsolatrendszer, ami a skálák között fennáll, meg kell szívnünk Ildefonso Cerdá (2013: 195. old.) következő véleményét „*A történelem tanulmányozása nem valamiféle gyermeki kíváncsiság kielégítése végett ajánlott, hanem elsősorban azért, mert megtanít bennünket arra, hogy a múlton keresztül miként ismerjük meg azt, ami a jelen és a jövő szempontjából hasznos lehet számunkra.*” A térségben tapasztalt folyamatok, amelyek a dinamikus társadalmi térrelmélet alapján több, egymástól eltérő nézőpontot képviselő dimenzióban egyidőben zajlanak, különböző ritmusban, eltérő viszonyokat érintve, megjelölik térségnek azt a minőségét, amelyik alapos ismerete nélkül a fejlesztési elképzelések nem lesznek sikeresek, még ha nyertesek is lesznek. Nemcsak az úgynevezett endogén erőforrásokat kell ismernünk, amellyel a térség rendelkezik, hanem azoknak az erőforrásoknak gazdasági értékét is és az értéknek változását, amelyet külső, vagy

belső hatások alakítanak. Nézzünk egy példát: A *Mezőföld* térségében nem kevés, a kulturális örökséghez tartozó épületegyüttes, néprajzi érték található, amely a természeti látnivalókkal együtt szinte magától értetődőnek láttatja a turizmus fejlesztését, mint a térség felemelkedésének egyik lehetséges útját. A turizmus dimenziója azonban egyszerre több skálán mozog. Az épített örökségek és a hozzájuk köthető szolgáltatások eltérő térségi szereplő csoportokat érintenek, s ezeknek a csoportoknak felkészültsége, érdekrendszere eltér egymástól. Egy másik dimenzióban, egy másik skálán mozog a néprajzi örökség, amely ráadásul ellentétes tendenciát vesz fel a demográfiai folyamatokkal (népességedinamika).

Egyelőre csak a belső hatásokat próbáltuk érzékeltetni, azt, hogy a térségen belüli fontos

3. térkép Új turisztikai térségek

http://turizmusonline.hu/belfold/cikk/terkepen_az_uj_turisztikai_tersegek

szerelők milyen eltérő dimenzió közötti viszonyokat befolyásolhatnak. Még nem érintettük a konstruált térségbe kívülről érkező hatásokat. Ezek a hatások érkehetnek a politika felől, a forrásközpontok felől, de legalább olyan fontosok azok a külső hatások is, amelyek a közel, vagy távollévő partnerektől

érkeznek, legyenek azok gazdasági, önkormányzati, vagy egyéb szereplők. Az ő hatásuk is érintheti a kialakult stabilitást a fontosnak tartott dimenziók viszonyában létrejött egyensúlyt, fellazíthatja azt, instabilitást eredményezhet. A 3. térkép jól érzékelteti a kívülről érkező hatások jelentőségét. Az új turisztikai térség besorolások „nem ismerik” a *Mezőföldet*.

A turizmus példájánál maradva, a különböző skálán mozgó értékek, amelyek egy-egy dimenziót képviselnek más jelentőséget kapnak a szereplők egyik-másik csoportja számára. Megváltozik a dimenziók mintázata, mondhatnánk másképpen néz ki a térségi „patchwork”. Még nem említettük a mintázat talán leglényegesebb dimenzióját, a demográfiai dimenziót. A demográfiai skálán nemcsak mennyiségi értékek, hanem minőségi változások is tapasztalhatók, amelyek lenyomatai megtalálhatók a társadalmi struktúra változásaiban. Nincs például elég hadra fogható ember, kellő felkészültséggel, akikre az új mintázatban szükség lenne. Erőteljes a népesség elvándorlása, ami nem engedi az új stabilitás megvalósulását. Külső hatásként kell értékelnünk azt is, a forrásközpontok igénye nem találkozik a térség stabilitásának jellemzőivel. Belső hatásként minősítjük azt az esetet, amikor a térség kulcsfontosságú szereplői rossz választ

adnak a kihívásokra. A rossz válasz több okból következhet be. Egyrészt a szereplők nem ismerik, vagy nem jól látják az egyes dimenziók között fennálló viszonyokat, vagy például néhány szereplő úgy dominálja ezeknek a dimenzióknak kapcsolatait, hogy érdekeinek megfelelően egyik – másik dimenzióknak nagyobb fontosságot tulajdonít, mint a konstrukció lehetővé teszi, a többi jelentőségét alul becsüli.

A dinamikus társadalmi térelméletnek van egy további olyan eleme, amely együttesen szemléli a kívülről jövő és a belső hatások befolyását a konstruált térben kialakult stabilitásra. Ez az úgynevezett *társadalmi reprezentáció elmélete*. A szakirodalom régóta foglalkozik a társadalmi reprezentáció jelenségével. A társadalmi reprezentáció egy tudati konstrukció, amelynek, célja, hogy fogalmazza meg és közölje az adott terület, népcsoport sajátos tulajdonságait, helyzetét, történelmét, kultúráját. A szakirodalom a felvetést Durkheimtől eredezteti, modern felfogását pedig a pszichológiából indult, klasszikus képviselője Moscovici (1972) volt. A társadalmi reprezentáció felfogásnak két oldala van.

- (1) Milyen kép él a külső társadalom szereplői körében az adott térségről, hol van annak határa szerintük, mi jellemzi a természetet, az ott élő embereket, kultúrájukat, habitusaikat, intézményeiket, infrastruktúrájukat stb.
- (2) Milyen kép él az ott élők körében saját környezetükről, saját magukról, gazdasági, társadalmi helyzetükről stb.

A külső társadalom reprezentációja *Mezőföldről* természetesen nem egységes, több – kevesebb ismeretre támaszkodik. Jelentős szerepe van annak, hogy milyen kép rögzült az emberekben. Hol van *Mezőföld*, milyen emberek élnek ott, milyen a táj, érdemes-e ott valamit megnézni stb. Ha a külső társadalom *Mezőföld* reprezentációjának nagy vonalait nem ismerjük, nem tudjuk, hogy a dinamikus társadalmi térelmélet konstrukciójában milyen dimenziókat érzékelnek és milyen, lehet, hogy hibás, hamis adatokkal töltik meg. A külső társadalom *Mezőföld* reprezentációjának forrása alapvetően a szocializáció folyamatában alakul – ha egyáltalán szerepel benne – majd később a tömegkommunikáció formálhatja és a személyes kapcsolatok is módosíthatják. Alapvető az is, hogy egyáltalán benne van-e az emberek érdeklődési mezőjükben, mennyire nyitottak arra, hogy elképzeléseik alakuljanak ki a *Mezőföldről*. Ezt a folyamatot nem szabad automatikusnak felfogni. Az emberek nagy részét egyáltalán nem érdekli, hol van *Mezőföld* és mi lehet ott. Ennek ellenére külső társadalomban kialakult *Mezőföld* kép jelentős hatással bír mind a térség meglévő stabilitására (legyen az jó, vagy rossz következményekkel bíró), de az instabilitására is. Ha a térség egyes dimenziók jelezte skálák értékeinél stabilitást mutat, például a gazdasági teljesítmény, az infrastruktúra állapota stb.

megindulhat, erősödhet más skálák értékeinek negatív irányba való fordulása, például elvándorlás, társadalmi struktúra átalakulás.

A térség saját társadalmi reprezentációja szintén fontos leképeződése annak a konstrukciónak, amely kialakult az egyes dimenziók közötti összefüggésben és láthatók a térségi jellemzőkben. Másképpen szólva, hogyan látják az emberek saját és térségük helyzetét, milyen dimenziókat tartanak fontosnak és melyeket kevésbé. Hogyan látják, a fontos szereplők miképpen hatnak erre a térségi konstrukcióra, hogyan értékelik tevékenységüket és persze hogyan értékelik a kívülről érkező hatásokat. A kérdésekre adott válaszok összetétele szintén a minőségi tulajdonságok skálájában helyezkedik el. A térség társadalmának belső reprezentációja és az identitás szorosan összefügg. Egy közösségnek, településrésznek, egy településnek, vagy egy térségnek az ott élők által konstruált reprezentációjára az ott élők részéről pozitív válaszokat reagálnak, megvan az identitás, ami bizalmat, együttműködést, nagyfokú reciprocitást jelenthet.

Felmerül azonban a kérdés, mi van akkor, ha a külső társadalom szereplői körében kialakult *Mezőföld* reprezentáció nem egyezik, eltér a belső folyamatok alakította helyi társadalmi reprezentációtól? Egyszerűbben fogalmazva, másként látja a térséget az ott élő, mint az, aki még nem is járt ott. Vannak olyan dimenziók a térségi konstrukcióban, például gazdasági jellegűek, mint a befektetések, a turizmus, ahol ez problémát okozhat, s erősítheti a térség instabilitását oly módon, hogy egy másik dimenzióban is gyengül a térség pozíciója. dinamikus térelmélet szerint az ilyen feszültségek igen nehezen leküzdhetők, sokáig fennmaradnak.

Összefoglaló

A dinamikus társadalmi térelmélet felfogása szerint a térségi lehatárolás nem egy tényező függvénye. Ezt mondhatjuk még a közigazgatási határ esetében is, hiszen mint láttuk, ebben az esetben sem kapunk teljesen érthető képet egy térségről, ha a többi dimenziót nem vesszük figyelembe. Ha csak egy szempontot vizsgálunk, hamis képet kaphatunk. Erre figyelmeztetett Nemes Nagy József már 2009-ben, amikor egyik könyvében kifejtette, hogy egy dimenzió mentén több település azonos helyzete nem elégséges a hasonlóság megállapításához, mivel más dimenziók esetében a skálák eltérő értéket mutathatnak. Továbbmenve, a vizsgált dimenzió a többihez viszonyítva eltérő jelentőséggel bírhat és időbeni dinamizmusa is különbözhet a többi településtől.

A kifejtett elméletet (dinamikus társadalmi térelmélet) alkalmazva mutattuk be a *Mezőföld* esetében a térségi lehatárolás során figyelembeveendő dimenziókat, amelyek eltérő skálák mentén mozognak az időben és mozgásuk, jellemzőik kisebb – nagyobb mértékben befolyásolják a többi skála alapján mutatott sajátosságot. A tanulmány bemutatta, hogy egy térség, amely számos tudományos megfogalmazás esetében közismert ugyan a szakértők körében, de lehatárolására irányuló törekvések a legtöbb esetben egysíkúak.

A fejlesztési elképzeléseknek tükrözni kell azt a komplexitást, amely a bemutatott, eltérő skálán mozgó dimenziók egymásra hatása révén jellemzik az adott térséget. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a bemutatott elmélet alapján konstruált térség jellemzői nem változatlanok. Maga a tér – *Mezőség* – nemcsak belső, hanem külső hatások következtében formálódott - formálódik, s ugyancsak külső hatások is közrejátszanak abban, hogy jellege az egyes megváltozott dimenziók miatt sok vonását elveszítheti, gyengítheti, míg mások felerősödhetnek vagy újak keletkeznek. Ennek következtében a térség konstrukciója is megváltozik. Bizonyítja ezt az is, hogy a mai *Mezőség* már nem az, ami korábban volt. Jellemző tulajdonságai közül többen, amelyek „határképző” tényezők is voltak, ma már nem, vagy csak kevésbé azok.

A dinamikus társadalmi térelmélet alkalmazásával juthatunk oda, hogy a *Mezőség* organikus jellegét, annak változását és még meglévő elemeit feltárhassuk és azok jelenlétét, hatását figyelembe vehessük nemcsak a lehatárolásnál, hanem a fejlesztési elképzeléseknél is.

Irodalom

- Anderson, B. – Kearnes, M. – McFarlane, C. – Swanton, D. (2012) On assemblages and geography. *Dialogues in Human Geography* 2(2) 171–189 DOI: 10.1177/2043820612449261
- Cerdá, I. (2013) *Az urbanizáció általános elmélete*. Scolar. Budapest. 240. old. ISBN 978963244963.
- Cholnoki J. (1929, 2010) *Magyarország földrajza*. Franklin, Kráter Kiadó Pomáz.
- DeLanda, M. (2006) *A New Philosophy of Society: assemblage theory and social complexity*, London & New York: Continuum.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1987) *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. 1987. University of Minnesota Press
- Dovey, K.- Rao, F. – Pafka, E. (2018) Agglomeration and assemblage: Deterritorializing urban theory. *Urban Studies* 55(2): 263-73.DOI:10.1177/0042098017711650

- Gunda B. (1933) Szekérrel nyomtatás a Mezőföldön. 1933. 3-4. 89. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. XXV.
- Hardi, T. (2009) Az államhatár, mint térbeli jelenség. In: Hardi Tamás – Hajdú Zoltán – Mezei István: Határok és városok a Kárpát-medencében. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr–Pécs, 11-37.
- Kolossov, V. – Scott, J. W. (2013): Selected conceptual issues in border studies. Modelling and benchmarking of borders. *Belgeo*. 1.
- Kulcsár, V. (1969) A magyar mezőgazdaság területi kérdései. Kossuth Kiadó.
- Kulcsár, J. L. – Domokos, T. (2005) The Post-Socialist Growth Machine: The Case of Hungary. *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 29.3 September 550–63.
- Kulcsár, J. L. (2008) Rendhagyó gondolatok a várossá nyilvánításról a megkésett fejlődés kontextusában. *Területi Statisztika*. 5. 509-515.
- Kulcsár, L. (2017) A vidékfejlesztés elméleti megközelítése. Regionális és kulturális összefüggések. *Kritikon Könyvkiadó*. Kolozsvár. 228. old. ISBN 978 973 26 1191 3
- Kulcsár, L. (2020) Elméleti és módszertani megfontolások az életminőség, a jóllét kutatásához. *Statisztikai Szemle*. 98. 11. 1239-1287. DOI:10.20311/stat2020.11.hu1239.
- Lantos, Z. (2020) Systemic Viability Approach to Regional Development in the Framework of Social Innovation Observatory. Manuscript.
- Lukács, L. (1989) Mezőföld. 1-5 old. *Közművelődés*. 1-2.
- Lukács, L. (2009) Sárfőtől Mezőföldre. Táj- és népkutatás Fejér megyében. Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum 2009, 439 p. /Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 42/. ISBN 963-9279-73-0.
- McFarlane, C. – Anderson, B. (2011) Thinking with assemblage. *Area* 43.2, 162-164 Doi: 10.1111/j. 1475-4762.2011.01012.x
- Moscovici, S. (1972) *Psychological of language*. Chicago, IL: Markham.
- Nail, T. (2017): What is an Assemblage? *SubStance*, Volume 46, Number 1, (Issue 142), pp. 21-37.
- Nemes, N. J. (2009) Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémiai Kiadó Budapest. ISBN 978 963 05 9864 4 350. old.
- Newman, D. - Paasi, A. (1998) Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography. *Progress in human geography*. 1. <https://doi.org/10.1191/030913298666039113>
- Pénzes, J. (2014) Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek. Debrecen ISBN 978-615-5212-06-2. 139.old.
- Tiner, T. (2006) Kistájaink közlekedésföldrajzi szempontú tipizálásáról. In: Kertész, Á; Dövényi, Z; Kocsis, K; Madarász, Balázs; Kovács, Alexandra (szerk.) III. Magyar Földrajzi Konferencia: absztrakt kötet + CD-ROM. Budapest, Magyarország: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 238 p. Paper: Kistájaink, 12 p.

- Turker, K. A. – Murphy, J. T. (2021) Assembling community economies. *Progress in Human Geography*. Vol. 45(1) 49–69. DOI: 10.1177/0309132519884630
- Vargha L. Gy. (1980) A mezőföldi táj földrajzi képének rövid összefoglalása. *Fejér megyei szemle*. 2.